

Turizam grada Sarajeva

Bandov, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:881745>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-10-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovni-matematički fakultet
Geografski odsjek

Petra Bandov

Turizam grada Sarajeva

Prvostupnički rad

Mentor: prof. dr. sc. Zoran Curić

Ocjena:

Potpis:

Zagreb, 2022.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zagrebu

Završni rad

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Turizam grada Sarajeva

Petra Bandov

Izvadak: U radu se analiziraju prirodno-geografski i društveno-geografski faktori koji utječu na turizam grada Sarajeva. Od prirodno-geografskih faktora posebna se pozornost posvećuje klimi. Analizira se i reljef, hidrogeografske značajke, flora i fauna te zaštićena područja. Budući da je Sarajevo poznato po raznolikoj kulturi, u radu se prezentiraju kulturne manifestacije, kulturno-povijesni spomenici te druge kulturne ustanove. Komunikacijski i receptivni faktori turizma objašnjavaju se analizom prometne dostupnosti prometa u gradu te kategorizacijom i prostornim razmještajem smještajnih kapaciteta. Kronološki se opisuju faze dosadašnjeg turističkog razvoja te čimbenici koji su utjecali na taj razvoj. Posebna se pozornost posvećuje suvremenom turističkom razvoju nakon završetka posljednjeg rata

22 stranice, 4 grafička priloga, 6 tablica, 17 bibliografskih referenci

Ključne riječi: turizam, grad Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Kanton Sarajevo

Voditelj: prof. dr. Zoran Curić

Tema prihvaćena: 13.01.2022.

Rad prihvaćen: 22.09.2022.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb

Master Thesis

Faculty of Science

Department of Geography

Tourism in Sarajevo City

Petra Bandov

Abstract: The paper analyzes the natural-geographical and socio-geographical factors that affect the tourism of the city of Sarajevo. Of the natural-geographical factors, special attention is paid to climate. The relief, hydrogeographical features, flora and fauna and protected areas are also analyzed. Since Sarajevo is known for its diverse culture, the paper presents cultural events, cultural and historical monuments and other cultural institutions. Communication and receptive factors of tourism are explained by the analysis of traffic accessibility in the city and the categorization and spatial distribution of accommodation facilities. The stages of tourism development so far and the factors that influenced this development are described chronologically. Special attention is paid to modern tourism development after the end of the last war

22 pages, 4 graphic appendices, 6 tables, 17 bibliographic references

Keywords: tourism, city of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Canton of Sarajevo

Supervisor: Zoran Curić, PhD, Full Professor

Thesis submitted: 13/01/2022

Thesis accepted: 22/09/2022

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj:

1. UVOD	1
1.1. Predmet i cilj rada	1
1.2. Metodologija	1
1.3. Struktura rada	1
2. FAKTORI RAZVOJA TURIZMA	3
2.1. Atraktivni faktori	3
2.1.1. Prirodno-geografski faktori	3
2.1.1.1. Klima.....	4
2.1.1.2. Reljef.....	4
2.1.1.3. Hidrografski elementi	5
2.1.1.4. Flora i fauna	6
2.1.1.5. Zaštićena prirodna područja.....	7
2.1.2. Društveno – geografski faktori.....	8
2.1.2.1. Kulturno povijesni spomenici i ustanove.....	8
2.1.2.2. Kulturne manifestacije	11
2.2. Komunikacijski faktori	12
2.3. Receptivni faktori	13
3. TURISTIČKI RAZVOJ GRADA	15
3.1. Aktualni turistički razvoj	17
3.2. Prijedlog mjera za unaprjeđenje turizma	20
4. ZAKLJUČAK	22
LITERATURA	23
POPIS SLIKA I TABLICA	IV

1. UVOD

1.1. Predmet i cilj rada

Bosna i Hercegovina zemlja je jugoistočne Europe smještena u zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka. Proteže se na površini od 51.209 km² od čega kopno obuhvaća 51.197 km², a more 12,2 km². Usprkos burnoj prošlosti, grad Sarajevo kao glavni grad Bosne i Hercegovine uspijeva ostvarivati zavidne rezultate u turističkom smislu.

Uz to, činjenica je kako je turizam prerastao u globalnu industriju, a to svjedoči i informacija kako upravo turizam pripada u tri vodeće svjetske industrije. S obzirom na kontinuirani rast te povećavanje broja sudionika unutar turističkih kretanja, jasna su i predviđanja o budućim trendovima u turizmu (Dizdarević, 2015: 144).

S obzirom na to, predmet ovog rada jest grad Sarajevo i njegova turistička atraktivnost, dok je cilj ovog rada prikazati razvijenost grada Sarajeva te ponuditi ideje za mogući budući napredak u kontekstu turizma.

1.2. Metodologija

U ovom radu koriste se mnogi relevantni bibliografski izvori; knjige, stručni članci, relevantni statistički izvori podataka, pouzdane internetske stranice i dr. te se vrši analiza svih dostupnih podataka i informacija.

1.3. Struktura rada

U radu će se analizirati prirodno-geografski i društveno-geografski faktori koji utječu na turizam grada Sarajeva. Od prirodno-geografskih faktora posebna će se pozornost posvetiti klimi, analizirat će se i reljef, hidrogeografske značajke, flora i fauna te zaštićena područja. Budući da je Sarajevo poznato po raznolikoj kulturi, u radu će se prezentirati kulturne manifestacije, kulturno-povijesni spomenici te druge kulturne ustanove. Komunikacijski i receptivni faktori turizma objasnit će se analizom prometne dostupnosti prometa u gradu te kategorizacijom i prostornim razmještajem smještajnih kapaciteta. Kronološki će se opisati faze

dosadašnjeg turističkog razvoja te čimbenici koju su utjecali na taj razvoj. Posebna će se pozornost posvetiti suvremenom turističkom razvoju nakon završetka posljednjeg rata. Na osnovu svega, donijet će se zaključak te, na samom završetku, dati pregled korištenje literature.

2. FAKTORI RAZVOJA TURIZMA

Veliku ulogu u odluci o samom putovanju zauzimaju zapravo elementi turističke ponude, a isti se mogu podijeliti na:

- a. Atraktivne, tj. privlačne
- b. Komunikacijske, tj. prometne i
- c. Receptivne, tj. prihvatne (Kadušić i dr., 2019).

U ovom će poglavlju pozornost biti usmjerena na analiziranje atraktivnih, komunikacijskih i receptivnih faktora grada Sarajeva, a u nedostatku podataka o samom gradu, koristit će se i podaci o Kantonu Sarajevo u kontekstu turizma i privlačnosti same turističke destinacije.

2.1. Atraktivni faktori

Kada se govori i atraktivnim, tj. privlačnim faktorima pojedine turističke destinacije, bitno je naglasiti kako se to prvenstveno odnosi na prirodno-geografske karakteristike prostora te na društveno-geografske karakteristike konkretnog prostora. Naime, upravo je prostor jedan od temeljnih faktora razvoja turizma, a unutar tog koncepta događa se sinergija djelovanja prirodno-geografskih i društveno-geografskih elemenata koji zajedno rezultiraju određenim turističkim potencijalom (Kadušić i dr., 2019).

2.1.1. Prirodno-geografski faktori

Prirodno-geografski faktori smatraju se osnovom koja uvjetuje odgovarajuće vrste turizma, a u tom smislu čine i presudni faktor razvijanja rekreativnih vrsta turizma (Kadušić i dr., 2019). Oni se dalje kategoriziraju na sljedeći način:

- a. Klima
- b. Reljef
- c. Hidrografski elementi
- d. Flora i fauna i
- e. Zaštićena prirodna područja.

U daljnjem se tekstu analiziraju prirodno-geografski, atraktivni faktori turizma grada Sarajeva.

2.1.1.1. Klima

Na teritoriju Bosne i Hercegovine javljaju se tri osnovna tipa klime:

- Kontinentalna i umjereno – kontinentalna
- Planinska i planinsko – kotlinska
- Mediteranska i modificirana mediteranska klima.

Pritom se kontinentalna klima javlja na sjeveru, mediteranska na jugu, a linijom koja razdvaja te dvije regije nalazi se prostor visokih planina, visoravni i klisura u kojima dominira planinska klima (FHZ, 2022).

Područje se Sarajeva nalazi pod utjecajem srednje-europske kontinentalne klime sa sjevera te mediteranske klime s juga, a isprepletenost tih utjecaja uz raznovrsnost reljefa daje ovom području odlike umjereno kontinentalne klime.

Što se tiče temperature, mjesečne su varijacije vrlo izražene. Najhladniji je mjesec siječanj sa srednjom temperaturom od $-1,3$ °C te kao takav jedini ima negativnu mjesečnu vrijednost. Najtopliji je mjesec srpanj sa srednjom temperaturom od $19,1$ °C, a blizu je i kolovoz sa srednjom temperaturom od $18,8$ °C. Prosječna godišnja temperatura u Sarajevu iznosi $9,5$ °C s godišnjom amplitudom od $20,4$ °C. Tako relativno visoka kolebanja temperatura pokazatelj su kontinentalne klime; ljeta su topla, a zime relativno hladne. Međutim, uslijed izraženijeg termičkog utjecaja Jadranskog mora, jesen je toplija od proljeća. Sarajevo pripada umjereno oblačnim mjestima s prosječnom godišnjom vrijednosti od 59 %. Pritom je najoblačniji mjesec prosinac (75 %), a najvedriji kolovoz (37 %). Zračna su strujanja uvjetovana složenim reljefom, a kao izravna posljedica toga je njihova velika modificiranost, po pravcu i po brzini. Dominantni su pravci vjetra jugoistočnog i zapadnog kvadranta. Uz sve treba spomenuti i padaline kojih ima u svim godišnjim dobima. Padaline su u prosječnoj godišnjoj raspodjeli dosta ravnomjerno raspoređene. Prosječna godišnja količina padalina iznosi 919 mm, a najveća je u lipnju i iznosi 32 mm, dok je najmanja u veljači (64 mm) i siječnju (66 mm). (Grad na Internetu, 2022).

2.1.1.2. Reljef

Bosna i Hercegovina pretežito je planinska zemlja na što upućuje podatak da se samo 14 % njene površine nalazi ispod 200 m nadmorske visine, dok se oko 60 % teritorija zemlje nalazi

u hipsometrijskom pojasu iznad 500 m do najvišeg vrha na Magliću (2 386 m) (Ahmetović i dr., 2015).

Središnju Bosnu, a tako i Sarajevo zahvaća prostor centralnih dinarskih kotlina i dolina s rudnim planinama. Taj prostor ima površinu od 12 884 km² što čini 25,2 % državnog teritorija. Granicu regije prema sjeveru čine planinski vijenci Dimitor, Manjača, Čemernica, Vlašić, Konjuh i Javor, a prema jugozapadu i jugu planinski masivi Lisina, Vitoroga, Raduše, Bitovnje, Bjelašnice, Treskavice i Zelengore (Ahmetović, 2014). Planinski je reljef tog dijela Bosne i Hercegovine iznimno raščlanjen kompozitnim dolinama velikih rijeka Drine, Bosne i Vrbasa te njihovih pritoka. Pored njih, susreću se i prostrane kotline od kojih su najznačajnije Sarajevsko-zenička i Skopaljska. U okviru regije Središnje Bosne izdvojene su tri subregionalne cjeline:

- Gornje Povrbasje
- Sarajevsko-zenička kotlina i
- Gornje Podrinje (Ahmetović, 2014).

2.1.1.3. Hidrografski elementi

Područje Kantona Sarajevo posjeduje određene hidrografske vrijednosti kao što su rijeke, jezera, izvori i vrela te termomineralni izvori. U tom je smislu značajan i rad vode kojim nastaju posebni geomorfološki i hidrografski fenomeni poput vodopada, kanjona, pećina i sl. (Zunić, 2013). U tom smislu treba reći i kako riječna mreža Kantona Sarajevo najvećim dijelom (gotovo 94 % površine) pripada Crnomorskom riječnom toku, dok samo krajnji južni i jugozapadni dijelovi prostora pripadaju slijevu Jadranskog mora. Također, veći dio riječne mreže čine površinski vodotoci koji se prostiru u sjevernim, istočnim, zapadnim i centralnim područjima. Okosnicu te riječne mreže čini rijeka Bosna s najvažnijim pritocima (Zunić, 2013). Na području Kantona Sarajevo može se identificirati oko 25 prirodnih manjih jezerskih akvatorija uglavnom locirana u južnim i jugoistočnim dijelovima. Najvažniji među njima jesu jezera na SI Treskavice:

- Veliko jezero
- Crno jezero
- Bijelo jezero
- Platno jezero
- Lokvanjsko jezero
- Sitničko jezero

- Kalaji i dr. (Zunić, 2013).

2.1.1.4. Flora i fauna

Flora i fauna predstavljaju značajan dio atrakcijske osnove pojedine turističke destinacije. S biogeografskog aspekta, područje Kantona Sarajeva pripada Eurosibirsko - boreoameričkoj regiji s dominacijom bukovih i bukovo-jelovih šuma unutar kojih je najzastupljeniji ekosistem bukovih i bukovo-jelovih šuma europske bukve. Pored njih, u manjim arealima zastupljeni su biom umjereno-vlažnih šuma vrba i topola, biom vlažnih šuma lužnjaka i poljskog jasena, biom supramediterranskih šuma šibljacka medunca, bjelograbića i crnog graba, a na većim nadmorskim visinama i ekosistemi planinskog bora krivulja (Drešković, Mirić, 2015).

Vegetaciju Kantona Sarajevo čine sve bilje zajednice koje su rasprostranjene na tom području. Iako ne postoje precizni podaci, temeljem rezultata dosadašnjih istraživanja, može se procijeniti kako na području Kantona Sarajevo postoji oko 300 osnovnih fitocenoloških jedinica (asocijacija) koje su raspoređene u oko 80 vegetacijskih sveza, 50 redova i 30 klasa. Riječ je, naime, o visokom stupnju bogatstva i raznolikosti biljnog svijeta. U tom smislu treba istaknuti i veliki broj endemičnih vrsta poput:

- *Lilium bosniacum*
- *Crepis bosniaca*
- *Iris bosniaca*
- *Orchis bosniaca* i dr. (Drešković, Mirić, 2015).

Kada se razmatra fauna na prostoru Kantona Sarajevo, može se reći kako je i taj aspekt poprilično razvijen. Posebno treba istaknuti diverzitet faune sisavaca, a najpoznatiji su:

- Smeđi medvjed (*Ursus arctos*)
- Sivi vuk (*Canis lupus*)
- Divokoza (*Rupicapra rupicapra*)
- Europska divlja mačka (*Felis silvestris silvestris*)
- Jelen (*Cervus elaphus*)
- Riječna vidra (*Lutra lutra*)
- Kuna zlatica (*Martes martes*)
- Zec (*Lepus europaeus*) i dr.

Zanimljivo je istaknuti i kako se na području Sarajevskog polja gnijezdi čak 26 vrsta ptica pa se na tom području javljaju i relativno velika jata galeba i male bijele čaplje koje se smatraju ugroženima (Drešković, Mirić, 2015).

2.1.1.5. Zaštićena prirodna područja

Zaštićena prirodna područja potrebno je analizirati na razini županije Sarajeva. Naime, u Kantonu Sarajevo u posljednjih je 25 godina uspostavljeno više zaštićenih područja, a njihova je kategorizacija definirana prema smjernicama i principima određenima od strane Međunarodne unije za konzervaciju prirode (IUCN). Sukladno tomu, na području Kantona Sarajevo uspostavljena su sveukupno četiri zaštićena područja prirode:

- a. ZP Skakavac – spomenik prirode (kategorija III)
- b. ZP Vrelo Bosne – spomeni prirode (kategorija III)
- c. ZP Bijambare – zaštićeni pejzaž (kategorija V) i
- d. ZP Trebević – zaštićeni pejzaž (kategorija V) (Drešković, Mirić, 2015).

U tablici 1. nalazi se pregled podataka o zaštićenim područjima Kantona Sarajevo

Tablica 1. Zaštićena područja Kantona Sarajevo

NAZIV	KATEGORIJA	P (ha)	Udio u KS (%)
ZP SKAKAVAC	Spomenik prirode	1 434,2	1,12
ZP VRELO BOSNE	Spomenik prirode	630	0,55
ZP BIJAMBARE	Zaštićeni pejzaž	370,3	0,29
ZP TREBEVIĆ	Zaštićeni pejzaž	350,0	0,27
PZP BENTBAŠA	Zaštićeni pejzaž	147,7	0,12
ZP IGMAN I BJELAŠNICA	Nacionalni park	37 100,0	29,14
Ukupno zaštićena područja		2 434,5	1,9
Ukupno zaštićena i područja u proceduri zaštite		40 032,2	31,5

Izvor: Drešković, Mirić, 2015; str. 111.

Iz tablice je vidljivo kako je ukupna površina koju zauzimaju navedena područja zapravo manja od 2 % od ukupne površine Kantona Sarajevo. Međutim, svako od njih značajno je i specifično

zbog fizičko-geografske i biološke raznolikosti što predstavlja dobru i kvalitetnu osnovu za razvijanje različitih oblika turizma, a posebice ekoturizma.

Također, pored prethodno nabrojanih zaštićenih područja, prirodne i posebne turističke vrijednosti imaju zapravo i južni dijelovi Kantona Sarajevo na području Igmana, Bjelašnice, Trebevića, Treskavice i Jahorine. Na području Igmana i Bjelašnice predviđena je uspostava zaštićenog područja kategorije II čiji bi prostorni obuhvat podrazumijevao i planinska područja u južnom dijelu Kantona Sarajevo. Treba istaknuti kako je u proceduri zaštita atraktivnog područja Bentbaše kao zaštićenog pejzaža (Drešković, Mirić, 2015).

2.1.2. Društveno – geografski faktori

Kako je u prethodnom tekstu istaknuto, pored prirodnih, pozicioniraju pojedine turističke destinacije pogoduju i društveno – geografski faktori. U ovom se radu analiziraju kulturno povijesni spomenici, kulturne ustanove i kulturne manifestacije u Sarajevu.

2.1.2.1. Kulturno povijesni spomenici i ustanove

U kontekstu kulture u Bosni i Hercegovini treba spomenuti kako je kultura zapravo rezultat susreta mnogih naroda, religija i ideologija koji su zajednički stvarali život na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. Treba reći i kako su duga povijesna zbivanja ostavila obilje kulturno-povijesnih spomenika. Posebnu važnost u tom smislu imaju arheološka nalazišta iz različitih povijesnih razdoblja, spomeničke cjeline te pojedinačni sakralni objekti. U tablici 2 nalazi se pregled kulturno-povijesnog i graditeljskog nasljeđa na području Kantona Sarajevo.

Tablica 2. Kulturno-povijesno i graditeljsko nasljeđe na području Kantona Sarajevo

Vrsta objekta	P (ha)	Evidentirano	Zaštićeno	Udio (%)
Povijesno-memorijalni kompleksi i objekti	81	63	18	22,2
Arheološki lokaliteti	88	87	1	1,1
Naseljena područja/cjeline	141	76	65	46,1
Pojedinačni objekti	292	236	56	19,2
Sakralni objekti	109	82	27	24,8
Nekropole i groblja	228	219	9	3,9
Cjeline prirodnog nasljeđa	52 078		1 804 ha	1,42

Izvor: Dizdarević, 2015, str. 114; prema Prostorni plan Federacije Bosne i Hercegovine
(sistematizacija autora)

U sljedećem će se tekstu predstaviti najznačajniji objekti prethodno opisane kategorije.

Stara Sarajevska čaršija – Baščaršija glavna je atrakcija Sarajeva. Riječ je o staroj sarajevskoj čaršiji te povijesnom i kulturnom središtu grada. Ona je izgrađena u 15. stoljeću, a nakon velikog požara u 19. stoljeću, danas je za 50 % manja nego što je prvotno bila. Tada je formirana današnja granica između tada znatno smanjene Baščaršije i ulice Ferhadija, a to mjesto predstavlja sjecište Istoka i Zapada.

Baščaršija se nalazi na sjevernoj obali rijeke Miljacke, a na njoj se nalazi nekoliko važnih povijesnih objekata. Tako se ističe Sebilj koji je izgrađen 1891. godine, Stara pravoslavna crkva, Gazi Huser-begova džamija, Sahat kula, Stari jevrejski hram, Brusa, Vijećnica i brojne druge znamenitosti.

Slika 1. Gazi Huser-begova džamija

Izvor: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, dostupno na: [GHAZI HUSREV-BEG'S MOSQUE | Begova dzamija](#), preuzeto 4.5.2022.

U Sarajevu se ističe i Rimski most preko Rijeke Bosne koji pripada graditeljskom nasljeđu Turske. Most je sagrađen u 16. stoljeću i sve do današnjeg dana zadržao je svoj izvorni oblik. Treba spomenuti i Morića Han kao jedini sačuvani veliki han, Ali-pašinu džamiju, Zemaljski muzej i dr.

Posebnu pozornost treba posvetiti Tunelu Dobrinja – Butmir koji je izgrađen ispod aerodromske piste u periodu od 27. ožujka do 30. srpnja 1992., u dužini od 720 metara. Naime, on predstavlja simbol četverogodišnjeg otpora opkoljenog grada i njegovih stanovnika protiv genocida koji je provođen od strane agresora nad gradom u periodu od 1992. do 1995. Tunel je građen u potpunoj tajnosti, a omogućio je končano oslobođenje grada.

Slika 2. Tunel Dobrinja - Butmir

Izvor: Visit my country, Bosna i Hercegovina, dostupno na: [Tunel Dobrinja - Butmir \(visitmycountry.net\)](https://www.visitmycountry.net), preuzeto 5.5.2022.

2.1.2.2. Kulturne manifestacije

Sarajevo se može pohvaliti nizom kulturnih manifestacija i festivala koje održava tijekom cijele godine. Naime, svakog se mjeseca u Sarajevu odvija barem jedan festival pa svakako takvi događaji kreiraju veliku ulogu u samoj turističkoj ponudi. Sarajevo Film Festival ističe se kao najbitniji festival, a uz bok mu stoje i festival MESS, Jazz Fesr Sarajevo, Sarajevska zima, Bašćaršijske noći i sl. (Destination Sarajevo, 2022).

Festival Bašćaršijske noći, projekt internacionalne kulturne suradnje, tradicionalan je ljetni festival Sarajeva, a održava se svake godine u periodu od 1. do 31. srpnja. Do sada su održana čak 24 festivala na različitim lokacijama u Sarajevu, a naglasak se uvijek stavlja na jednu centralnu pozornicu koja je niz godina bila plato preko puta Vijećnice.

Slika 3. Najava za Bašćaršijske noći, 2021. godina

Izvor: dostupno na: [istorijat - BAŠĆARŠIJSKE NOĆI \(bkc.ba\)](http://istorijat-bascharshijske-noći.bkc.ba), preuzeto dana 2.5.2022.

U Sarajevu se redovno održavaju i brojne kazališne predstave, brojne izložbe od strane renomiranih domaćih, ali i drugih regionalnih umjetnika, zanimljiva sportska događanja, glazbena događanja, različiti sajmovi i konferencije. Najznačajniji sajamski događaj tako je Sarajevski sajam, dok je najznačajnija konferencija Sarajevo Business Forum, najveće godišnje poslovno i investicijsko okupljanje u regiji (Destination Sarajevo, 2022).

2.2. Komunikacijski faktori

Komunikacijskim se faktorima smatraju svi elementi koji utječu na dostupnost turističkih destinacija što podrazumijeva povezanost s emitivnim tržištima. Dobra prometna povezanost izuzetno je važan čimbenik za uspjeh i razvijanje turizma određene destinacije pa tako i grada Sarajeva. Na prostoru županije Sarajeva nalazi se oko 110 km magistralnih cesta zajedno s 148 km regionalnih prometnica te 1 000 km lokalnih cesta. Sarajevo se smatra središtem cestovnog

prometa u Bosni i Hercegovini. Čak sedam magistralnih cesta povezuje grad s ostalim dijelovima zemlje. Na sjever vodi cesta M5 u smjeru Travnika, Banje Luke i Bihaća, M17 prema Zenici i Doboju te M18 prema Tuzli. Na istok vode M5 prema Višegradu i Goraždu te M19 prema Zvorniku. Na jug vodi M18 preko Foče prema Dubrovniku, a na zapad vodi M17 prema Mostaru. Sarajevo je povezano autocestom A1 s mjestima Ilijaš, Visoko, Kakanj i Zenica već od 2003. Za vrijeme Olimpijskih igara Sarajevo je dobilo zaobilazne ceste koje su omogućile bolju prohodnost na cestama, a budući da je položaj grada specifičan, vrlo je velik problem nedostatak parkinga. Centar je grada još prije 50 godina pretvoren u pješačku zonu, a električni tramvaji predstavljaju najstariju vrstu javnog prijevoza u gradu. U gradu postoje i autobusne linije koje povezuju strme i teško dostupne dijelove grada s centrom, a grad se može pohvaliti i željeznicom. Glavna se željeznička postaja nalazi u sjevernom dijelu grada, a dnevno je grad povezan sa Zagrebom, Beogradom, Pločama, Budimpeštom i dr. Treba spomenuti i Međunarodnu zračnu luku Sarajevo (SJJ) koja je smještena desetak kilometara jugozapadno od centra grada, a otvorena je davne 1969. Danas povezuje Sarajevo s mnogim gradovima Europe (Kunst, 2019).

2.3. Receptivni faktori

Receptivni faktori podrazumijevaju postojanje preduvjeta za prihvaćanje turista. Prije svega tu je riječ o smještajnim objektima komercijalnih vrsta poput hotela ili motela te nekomercijalnih vrsta poput vikendica, apartmana i drugih privatnih smještaja. U Kantonu Sarajevo u 2017. broj smještajnih objekata iznosio je 163, dok je broj smještajnih kapaciteta bio 5 418 s brojem ležaja od 11 831. Treba napomenuti kako se broj smještajnih kapaciteta povećava sukladno sve većoj turističkoj potražnji. Naime, podaci jasno pokazuju kako je 2016. broj smještajnih objekata iznosio 141, dok je broj smještajnih kapaciteta iznosio 5 082 zajedno s brojem ležaja od 10 798. Analizirajući sveukupan broj, može se reći kako je broj turističkih kapaciteta 2016. iznosio 16 021, a 2017. čak 17 412 što je veliki skok u kratkom vremenskom razdoblju (Zavod za informatiku i statistiku KS).

U tablici 3 nalazi se struktura smještajnih objekata po vrsti u Kantonu Sarajevo

Tablica 3. Struktura smještajnih objekata po vrsti u Kantonu Sarajevo, 2017.

Vrsta objekta	Broj objekata
Hoteli i sličan smještaj	94
Odmarališta i slični objekti za kraći odmor	35
Ostali smještaj	33
Kampovi i prostori za kampiranje	1

Izvor: Zavod za informatiku i statistiku KS, dostupno na:

<https://zis.ks.gov.ba/statistika/turizam>, preuzeto 3.5.2022.

Iz tablice je vidljivo kako je hotelski smještaj dominantna vrsta u smještajnoj strukturi sa gotovo 58 % zastupljenosti. Činjenica je i kako ekspanzija turističkih objekata nije proporcionalna, već hotelski smještaj rapidnije raste u odnosu na ostale vrste turističkog smještaja. Naime, najviše se turističkog prometa odvijalo upravo u hotelima. U njima je boravilo 323 818 turista, tj. 89,5 % svih turista, a ostvareno je 672 371 noćenja, tj. 88,9 % od ukupnog broja noćenja.

Uz ovaj pregled treba istaknuti kako je 2017. prosječna iskorištenost kapaciteta smještajnih objekata u Kantonu Sarajevo iznosila gotovo 25 %, a najveća se iskorištenost kapaciteta odnosila zapravo na mjesec travanj, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz, rujanj i listopad.

3. TURISTIČKI RAZVOJ GRADA

Prve početke modernog turizma na teritoriju bivše države Jugoslavije bilježi grad Sarajevo. Naime, već je 1879. počelo prvo sustavno pružanje turističkih usluga. Kako bi uspjeli zadovoljiti potrebe turista koji su u Sarajevo pristizali željeznicom, Sarajevo 1881. gradi prvi hotel europskog tipa – hotel Europa. Iako je spomenuti hotel u ratu uništen, a nakon rata privatiziran, isti je obnovljen 2009. U tom kontekstu treba naglasiti napredak Sarajeva u domeni turizma budući da se prvi veliki hoteli europskog tipa na Jadranu grade kasnije. Nekoliko godina nakon osnovan je i Bosanskohercegovački turistički klub kada počinju i prva organizirana putovanja kroz Bosnu i Hercegovinu (Šehić, 2011).

Za lokalne je potrebe tih godina izgrađen i konjski tramvaj, a u tu je svrhu srušen i Stari kameni most preko Koševskog potoka radi čega su zabilježeni i brojni protesti. Neposredno nakon toga izgrađena je i linija od Marijindvora do Latinske čuprije te veza od Zemaljske banke do gradske teretne stanice. Izgrađena je i veza Ilidža – Banja Ilidža. Sarajevo električni tramvaj dobiva 1.5.1895., a korisno je spomenuti i da Sarajevo tih godina dobiva električnu rasvjetu ulica što ga čini jednim od prvih gradova Europe sa sustavom osvjjetljenja ulica (Bibanović, 2015).

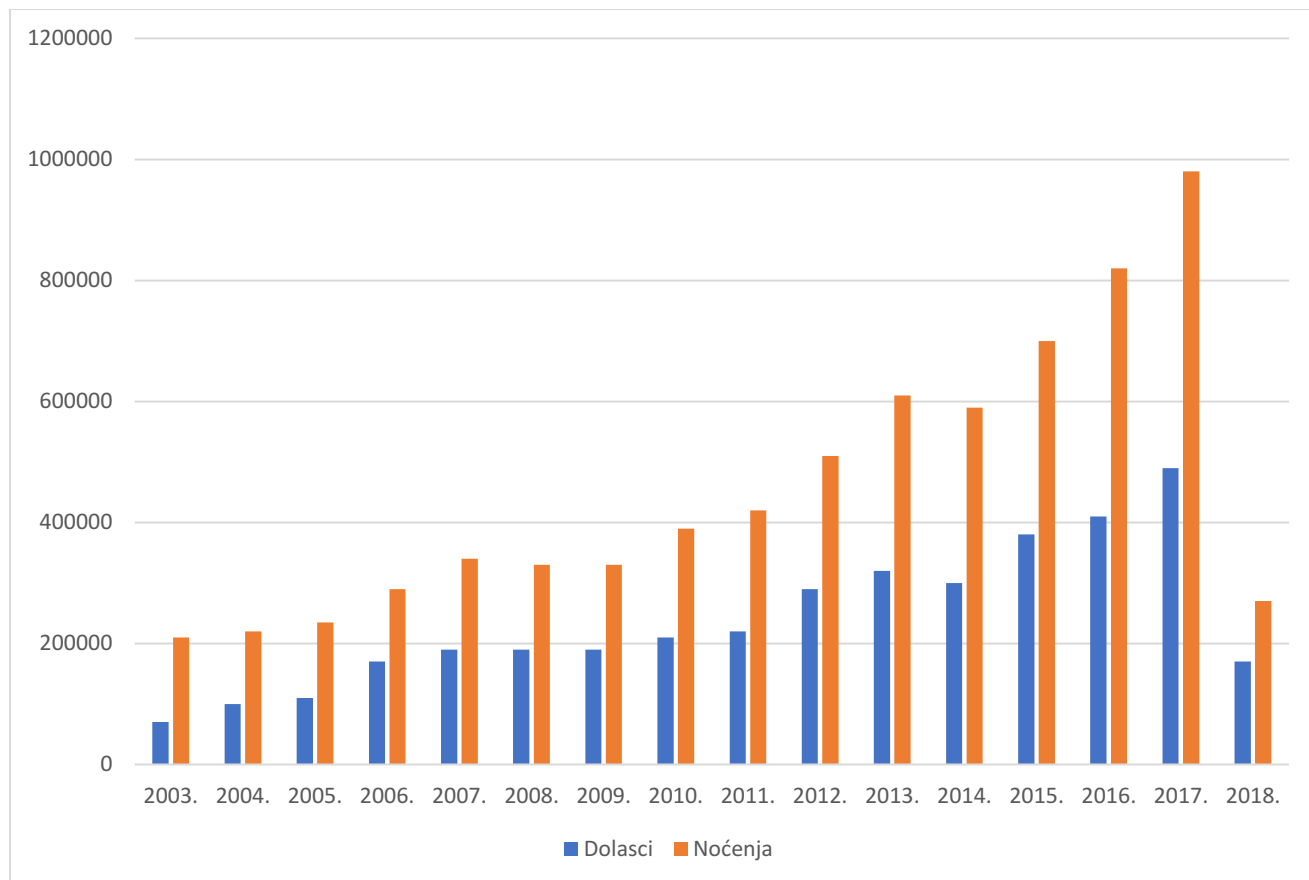
Za vrijeme SFR Jugoslavije Sarajevo je nastavilo s uzdizanjem, a veliki je naglasak stavljen i na Zimske olimpijske igre 1984. Olimpijske je igre tada posjetilo preko 5 000 američkih građana, a sveukupno je zabilježeno oko 19 000 stranaca, 33 000 domaćih turista te 328 000 noćenja (Bibanović, 2015).

Turistički slom Sarajeva nastupa 1991. s početkom rata kada prestaje svaki tračak turizma na području Sarajeva. Nakon rata, turizam Sarajeva još nije dostigao niti polovinu predratnog prometa, a takav promet turista još nije dostigao niti Dubrovnik (podaci iz 2015. godine) (Bibanović, 2015).

U kontekstu napretka u turističkom razvoju pojedine destinacije treba naglasiti kako je, generalno, svjetsko turističko tržište orijentirano na sve oblike potrošačkih preferencija koje se kontinuirano mijenjaju. Na takvom je tržištu konkurencija turističkih destinacija vrlo velika, ponuda je raznovrsna, a sama udaljenost kao faktor više ne predstavlja problem. U želji za adekvatnim i kvalitetnim odgovorom na velike zahtjeve turističke potražnje, gotovo svi subjekti u toj branši teže poboljšanju ponude, smanjenju troškova, boljem i kvalitetnijem informiranju potrošača te, u konačnici, teže ponuditi prepoznatljiv turistički proizvod (Bibanović, 2015).

Na slici 4. prikazan je odnos dolazaka i noćenja turista u Kanton Sarajevo po godinama.

Slika 4. Prikaz odnosa dolazaka i noćenja turista u Kanton Sarajevo po godinama

Izvor: Zavod za informatiku i statistiku KS, dostupno na:
<https://zis.ks.gov.ba/statistika/turizam>, preuzeto 3.5.2022.

Na slici 4 vidljiv je varirajući rast dolazaka i noćenja po godinama s povremenim stagnacijama, ali i padovima dolazaka i noćenja turista u Kantonu Sarajevo. Razloge povremenih stagnacija i padova treba tražiti u globalnoj recesiji koja je u periodu od 2007. do 2009. bila vrlo progresivna. Masovni prosvjedi u Sarajevu te pad razine sigurnosti rezultirao je nešto manjim brojem turista u 2014. Nakon toga, došlo je do stalnog rasta turističkog prometa iz azijskih i arapskih zemalja pa su i turistički rezultati Kantona Sarajevo više nego dobri. Zavod za informatiku i statistiku KS izvještava ako je prosječna dužina boravka turista 2 dana.

Turizam izrasta u jedan od jačih potencijalnih aduta privrednog razvoja Bosne i Hercegovine, Kantona i Grada Sarajeva. Upravo Sarajevo predstavlja zanimljivu turističku destinaciju što je rezultat njegovog prethodno opisanog geoprometnog položaja, izuzetnih te netaknutih prirodnih ljepota, kulturno – povijesnih vrijednosti te dobrih klimatskih uvjeta. Na tom se području susreću različite kulture, religije i tradicije što čini dodatnu vrijednost u stvaranju

specifičnog turističkog proizvoda. U sljedećem je tekstu opisan aktualan turistički razvoj Sarajeva.

3.1. Aktualni turistički razvoj

Sarajevo kao turistička destinacija iz godine u godinu postaje sve atraktivnija destinacija mnogim posjetiteljima diljem svijeta. Razlog tome jesu mnogi zanimljivi povijesni lokaliteti, turbulentna, ne tako daleka prošlost, te mnoge kulturne manifestacije.

U tablici 4. prikazani su statistički podaci o dolascima i noćenjima u Bosnu i Hercegovinu u razdoblju od siječnja do ožujka svake godine počevši od 2017. godine.

Tablica 4. Dolasci i noćenja u Bosnu i Hercegovinu, siječanj do ožujak (2017. - 2022.)

Siječanj – ožujak	Dolasci	Noćenja
2017.	186 881	402 553
2018.	215 767	478 311
2019.	237 108	531 724
2020.	176 919	423 970
2021.	145 429	343 952
2022.	234 535	538 806

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, dostupno na: <https://bhas.gov.ba>, preuzeto dana 1.5.2022.

U tablici 5. nalazi se raspodjela noćenja domaćih i stranih turista u Bosni i Hercegovini u razdoblju od siječnja do ožujka svake godine počevši od 2017.

Tablica 5. Raspodjela noćenja domaćih i stranih turista u Bosnu i Hercegovinu, siječanj do ožujak (2017. - 2022.)

Siječanj – ožujak	Domaći turisti	Strani turisti
2017.	140 847	261 706
2018.	166 854	311 457
2019.	178 697	353 027
2020.	149 211	274 759
2021.	204 000	139 952
2022.	226 073	312 733

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, dostupno na: <https://bhas.gov.ba>, preuzeto dana 1.5.2022.

U periodu od siječnja do ožujka 2018. turisti su ostvarili 215 767 posjeta što čini 15,5 % više posjeta u odnosu na isti period 2017. te istovremeno 478 311 noćenja što predstavlja 18,8 % više noćenja u odnosu na isti period 2017. Broj noćenja domaćih turista viši je za 18,5 %, dok je broj noćenja stranih turista viši za 19,0 % u odnosu na isti period 2017. U ukupno ostvarenom broju noćenja udio domaćih turista jest 34,9 %, dok je udio stranih turista 65,1 %.

U periodu od siječnja do ožujka 2020. turisti su ostvarili 176 919 posjeta što je manje za 25,4 % u odnosu na isti period 2019. te 423 970 noćenja što čini 20,3 % manje u odnosu na isti period 2019. Također, broj noćenja domaćih turista manji je za 16,5 %, dok je broj noćenja stranih turista manji za 22,2 % u odnosu na isti period 2019. U ukupno ostvarenom broju noćenja udio domaćih turista jest 35,2 %, a udio stranih turista jest 64,8 %. S obzirom na zbivanja vezana uz pandemiju bolesti Covid-19 s kojom se Bosna i Hercegovina, kao i cijeli svijet tada akutno susretala, te sve restrikcije vezane uz prostorno kretanje koje su pratile pandemiju, podaci o padu broja dolazaka i noćenja u grad Sarajevo očekivani su. Međutim, bez obzira na takav pad, iz podataka je vidljivo kako se turistička situacija počela poboljšavati zajedno i s poboljšanjem epidemiološke situacije.

U periodu od siječnja do ožujka 2022. turisti su ostvarili 234 535 posjeta što je za 61,3 % više u odnosu na isti period prethodne, 2021. Što se tiče broja noćenja, u periodu od siječnja do ožujka 2022. turisti su ostvarili 538 806 noćenja što je za 56,7 % više u odnosu na isti period 2021. Broj noćenja domaćih turista viši je za 10,8 %, dok je broj noćenja stranih turista viši za 123,5 % u odnosu na isti period 2021. Također treba istaknuti da je, u ukupno ostvarenom broju noćenja udio domaćih turista 42,0 %, dok je udio stranih turista 58,0 %.

Iz navedenih se podataka vidi trend porasta broja i domaćih i stranih turista u Bosni i Hercegovinu izuzev 2020. koju su obilježile restrikcije vezane uz prostorno kretanje i putovanja. Također valja istaknuti kako u strukturi noćenja stranih turista najveći broj u ostvaruju turisti iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Njemačke i Turske (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine).

U vidu boljeg razumijevanja položaja grada Sarajeva u turizmu Bosne i Hercegovine, korisno je analizirati podatke koji se odnose na sam grad.

U tablici 6. prikazani su podaci o dolascima i noćenjima u Sarajevo u trećem mjesecu za vrijeme trajanja prethodne tri godine (2022., 2021. i 2020.).

Tablica 6. Dolasci i noćenja u Sarajevo (ožujak 2020., 2021., 2022.)

Ožujak	Dolasci	Noćenja
2020.	10 967	20 413
2021.	11 153	25 196
2022.	23 344	46 700

Izvor: Zavod za informatiku i statistiku KS, dostupno na:

<https://zis.ks.gov.ba/statistika/turizam>, preuzeto 3.5.2022.

U ožujku 2020. Sarajevo je ostvarilo 10 967 dolazaka i 20 413 noćenja. U ožujku 2021. Sarajevo je ostvarilo 11 153 dolazaka što predstavlja porast od gotovo 2 % u odnosu na isto razdoblje 2020. te 25 196 noćenja što predstavlja porast od gotovo 19 % u odnosu na isto razdoblje 2020. Prema podacima Zavoda za informatiku i statistiku, od ukupnog broja dolazaka i noćenja ostvarenog u ožujku 2021., gotovo 33 % dolazaka i noćenja ostvareno je od strane domaćih turista, dok je gotovo 67 % ostvareno od strane stranih turista. Također, najveći broj turista odabire hotele kao vrstu svoga smještaja.

U ožujku 2022., zabilježeno je čak 23 344 dolazaka u grad Sarajevo te 46 700 noćenja od čega gotovo 31 % čine domaći turisti, dok 69 % čine stranci (Zavod za informatiku i statistiku KS).

Dakle, iz tablice 6. vidljivo je kako Sarajevo bilježi veći broj dolazaka i noćenja u prethodne 3 godine.

U kontekstu aktualnih razvoja turizma u Sarajevu, treba istaknuti kako su suvremeni turisti svjesni problematike očuvanja okoliša pa i obilježja turističke potražnje nameću potrebu za nešto izmijenjenim pristupom razvoju turizam. U tom kontekstu zeleni turizam postepeno postaje imperativ, a ne izbor. On, naime, ne znači razvitak nekog novog oblika turizma, već razvoj turizma koji se odvija u skladu s potrebama okoliša, prilikom čega se poštuju sva njegova prirodna obilježja, ali i ograničenja. Ultimativni je cilj zelenog turizma zapravo minimizirati negativne utjecaje turizma na okoliš pa se može reći kako je temelj zelenog turizma zaštita, očuvanje i poboljšanje prirodnog okruženja. U razvoj zelenog turizma trebale bi biti uključene svi akteri turističkog razvoja, a sve u svrhu pružanja kvalitetnije usluge turistima te smanjenja negativnog utjecaja na okoliš destinacije. Treba reći kako se Bosna i Hercegovina kreće u pravom smjeru u kontekstu prihvaćanja zelenog turizma te da su nade usmjerene na boljitak okoliša, a samim time i gradova, ali i ljudi (Visit BiH, 2021).

3.2. Prijedlog mjera za unaprjeđenje turizma

Na osnovu analize turizma Sarajeva te teorijske i spoznajne pozadine, predlažu se i određene mjere za unaprjeđivanje turizma Sarajeva. Prije svega potrebno je izraditi elaborate cjelokupnog pregleda stanja turizma, turističke ponude, Strategije razvoja turizma Kantona Sarajevo, grada Sarajeva te jedinica lokalne samouprave koji će sadržavati dinamičke planove realizacije za sve oblike turizma. Potrebno je i uspostaviti te ponovno brendirati jedinstvenu turističku destinaciju Sarajeva te promovirati prirodne i kulturno-povijesne potencijale, uspostaviti jedinstveni destinacijski menadžment sa svim potrebnim akterima te provoditi kontinuirano ispitivanje i praćenje zadovoljstva i potreba turista na nivou grada. Također, predlaže se uspostavljanje programa formalnog obrazovanja u oblasti turizma te kreiranje strateškog i efikasnog sistema podrške manifestacijama i festivalima u domeni turizma. Uz to, valja istaknuti kako se smatra korisnim definirati turističke zone na području grada, kantona i općina s razvojnim planom upravljanja, a sve s ciljem smanjenja gužvi, zastoja i zagađenja te razvijanja turističkih sadržaja.

Konačno, potrebno je inicirati postavljanje turističke signalizacije u gradu te pružiti maksimalnu podršku promociji i razvoju vjerskog, sajamskog i kongresnog turizma.

4. ZAKLJUČAK

Bosna i Hercegovina ima vrlo izraženu prirodnu raznolikost te vrlo bogato kulturno-povijesno nasljeđe što predstavlja dobru i čvrstu osnovu za razvoj turizma. Povoljan geografski položaj, vrlo turbulentna povijest te specifično preplitanje različitih kultura i civilizacije čini Sarajevo vrlo zanimljivim, a za neke i egzotičnim turističkim odredištem.

Usprkos malom financijskom i strateškom ulaganju u turističko razvijanje i profiliranje Sarajeva kao turističke destinacije, grad bilježi kontinuirani rast broja posjetitelja iz inozemstva što pokazuje veličinu turističkog potencijala grada.

Međutim, bitno je istaknuti kako turizam u Bosni i Hercegovini postaje značajna privredna grana, ali na vrlo nesustavan i slučajan način. U tom smislu takav razvoj predstavlja svojevrsnu opasnost u vidu prouzrokovanja više štete nego koristi pa je od iznimne važnosti uređenje poslovanja turističkog sektora.

Danas je Sarajevo multinacionalno i multikulturalno središte, međutim, prije svega ono je grad bez mržnje. Obogaćen je ambasadama, predstavništvima, kulturnim ustanovama, ljudima različitih religija i kultura, a upravo ga sve to čini izuzetnim i posebnim. Sarajevo predstavlja živući spomenik ljubavi nad mržnjom, spomenik hrabrosti, sklada u neskladu i prije svega, spomenik nadanja.

LITERATURA:

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2022: Statistike, <https://bhas.gov.ba>, (1.5.2022.).
- Ahmetović, S., 2014: Reljef kao faktor razmještaja stanovništva u Bosni i Hercegovini, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae*, 1, 97-111.
- Ahmetović, S., Stjepić-Srkalović, Ž. i Gutić, S., 2015: Klima kao faktor razmještaja stanovništva i naselja u Bosni i Hercegovini, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae*, 3, 17-29.
- Bibanović, Z. E., 2015: *Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva*. Marketinško informativno biro d.o.o., Sarajevo.
- Destination Sarajevo, 2022: Top ljetni festivali u Sarajevu, <https://sarajevo.travel/ba/dogadjaji/festivali>, (5.5.2022.).
- Dizdarević, L., 2015: Uloga kulturnog turizma u razvoju destinacije: Slučaj Bosne i Hercegovine, u: Sedmak, G., Peštek, A. (ur.): *Strateški aspekti upravljanja turističkom destinacijom*, Ekonomski fakultet u Sarajevu/Založba Univerze na Primorskom, Sarajevo/Koper, 144-158.
- Drešković, N. i Mirić, R., 2015: Suvremena turistička obilježja Bosne i Hercegovine s posebnim osvrtom na Kanton Sarajevo, u: Sedmak, G., Peštek, A. (ur.), *Strateški aspekti upravljanja turističkom destinacijom*, Ekonomski fakultet u Sarajevu/Založba Univerze na Primorskom, Sarajevo/Koper, 102-119.
- Federalni hidrometeorološki zavod, 2022: Klimatologija, <http://www.fhmzbih.gov.ba/latinica/AKTUELNO/BosniaHerzegovina.php>, (7.5.2022.).
- Grad na Internetu, 2022: Klima, <https://www.sarajevo.ba/hr/article/1223/klima>, (7.5.2022.).
- Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, 2022: Ghazi Huser-begova dzamija, <https://begovadzamija.ba/en/ghazi-husrev-begs-mosque/>, (4.5.2022.).

Kadušić, A., Smajić, S., Putica, J., 2017: *Turistička geografija: fizičkogeografske i društvenogeografske osnove turizma*, OFF-SET Tuzla, Tuzla.

Kunst, I., 2019: *Strategija razvitka turizma Županije Zapadnohercegovačke za razdoblje 2020. - 2027. godine*, Institut za turizam, Zagreb.

Šehić, Z., 2011: Prilog istraživanju turizma u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave 1878-1918, *Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“*, 302-322.

Visit BiH, 2021: Zeleni turizam, šansa razvoja održivog turizma u BiH, <https://visitbih.ba/zeleni-turizam-sansa-razvoja-odrzivog-turizma-u-bih/>, (8.5.2022.).

Visit my country, Bosna i Hercegovina, 2022: https://www.visitmycountry.net/bosnia_herzegovina/bh/index.php/37-kultura/muzeji/sarajevo-muzeji/93-tunel-dobrinja-butmir, (5.5.2022.).

Zavod za informatiku i statistiku KS, 2022: Turizam, <https://zis.ks.gov.ba/statistika/turizam>, (3.5.2022.).

Zunić, L., 2013: Hidrografski resursi Kantona Sarajevo – zaštita i turistička funkcija, *Časopis agencija za vodno područje rijeke Save Sarajevo*, 82, 12-18.

POPIS SLIKA I TABLICA

Slika 1. Gazi Huser-begova džamija	10
Slika 2. Tunel Dobrinja - Butmir	11
Slika 3. Najava za Bašćaršijske noći, 2021. godina	12
Slika 4. Prikaz odnosa dolazaka i noćenja turista u Kanton Sarajevo po godinama	16
Tablica 1. Zaštićena područja KS.....	7
Tablica 2. Kulturno-povijesno i graditeljsko nasljeđe na području KS	9
Tablica 3. Struktura smještajnih objekata po vrsti u Kantonu Sarajevo, 2017. godina.....	14
Tablica 4. Dolasci i noćenja u Bosnu i Hercegovinu, siječanj do ožujak (2017. - 2022.)	17
Tablica 5. Raspodjela noćenja domaćih i stranih turista u Bosnu i Hercegovinu, siječanj do ožujak (2017. - 2022.)	18
Tablica 6. Dolasci i noćenja u Sarajevo (ožujak 2020., 2021., 2022.).....	19